

MAANDBLAD VAN

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

*Administratie: Mr. N. B. ten Bokkel Huinink, secr. der vereniging, Nieuwe Gracht 133,
Utrecht. Gironummer 575520 ten name van „Oud-Utrecht”*

DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 6 / JUNI 1957

EXCURSIE DOOR WESTELIJK UTRECHT

Het bestuur van Oud-Utrecht nodigt de leden met hun introducés uit tot deelneming aan een excursie naar het westelijk deel van de provincie Utrecht, waarbij een bezoek wordt gebracht aan de dorpen Ter Aa en Kockengen.

De excursie is vastgesteld op zaterdag 22 juni. Vertrek met autobussen vanaf het Janskerkhof om half twee. Terug aldaar uiterlijk om zes uur. De rit gaat van Utrecht via Breukelen naar Nieuwer Ter Aa, waar het gerestaureerde kerkgebouw wordt bezichtigd. Vandaar via Portengen-Noordeinde naar Kockengen. Wandeling door het dorp met bezoek aan de in herstel verkerende hervormde kerk. Langs Portengen-Zuideinde wordt gereden naar het dorp Haarzuilens (gelegenheid om thee te drinken in „Het Wapen van Haarzuilens”.) Daarna over Vleuten terug naar Utrecht.

De kosten, aan deze excursie verbonden, bedragen f 2,75 per persoon, fooien inbegrepen. Zij, die met eigen auto gaan, betalen f 0,50. Er kunnen maximaal negentig personen aan deze excursie deelnemen, niet meegerekend degenen, die zelf over een vervoermiddel beschikken.

Men kan kaarten afhalen bij de Nederlandsche Handel Maatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht, en wel tot en met 20 juni. De kaarten kunnen ook besteld worden; men schrijve dan tijdig het verschuldigde bedrag over op giro 11623 van de N.H.M. te Utrecht.

Namens het bestuur,

Ir. J. D. M. BARDET, voorzitter

Mr. N. B. TEN BOKKEL HUININK, secretaris.

KERKEN VAN TER AA EN KOCKENGEN

De oudste geschiedenis van de hervormde kerk in Nieuwer Ter Aa verdwijnt in de nevel van de middeleeuwen; alleen een acte van 1138 getekend door bisschop Andreas van Utrecht vertelt haar geboortjaar. Maar als zoveel kerken heeft ook zij veel te verduren gehad en zij moest meermalen worden herbouwd. Bij de restauratie heeft men even gelegenheid gehad een glimp van de geschiedenis op te vangen: gedeelten van het oude, tufstenen, romaanse koor zijn teruggevonden. De tegenwoordige kerk is laatgotisch.

Zo oudhollands het uiterlijk van de kerk is, zo exotisch is haar interieur door het dominerende Engelse orgel, dat George Wilson Earle aan het einde van de vorige eeuw heeft geschonken ter herinnering aan zijn in 1896 overleden vrouw Susanna Catharina Elisabeth, baronesse van Reede van ter Aa, een dochter van de ambachtsheer. Exotisch is ook het Engelse herinneringsraam in het rechtertransept: de musicerende St. Caecilia.

Als herinnering aan de rijke geschiedenis van het dorp zijn daar de wapens van vele adellijke geslachten in de koorramen, de schilden van de ambachtsheren en hun zware, eikenhouten banken.

De toren was in 1934 gerestaureerd. In oktober 1956 heeft men de kerk van Ter Aa, na een langdurige periode van restauratie weer in gebruik kunnen nemen voor de eredienst. De architect Ferd. B. Jantzen te Amsterdam, die deze restauratie leidde, ontwierp ook de restauratieplannen voor het kerkgebouw te Kockengen.

Ook hier hebben we te maken met een laatgotisch bouwwerk, dat niet gemakkelijk precies te dateren valt. In haar huidige gedaante zal zij stammen uit het begin van de 15e eeuw.

De toren is in 1635 gebouwd op oudere grondslagen. De kerk bevat aardig meubilair. Tijdens de restauratie heeft men merkwaardige vondsten gedaan, waarvoor wij verwijzen naar de bijdrage van mgr. A. E. Rientjes in het Jaarboekje van Niftarlake, 1956. Zie ook het artikelje van mej. dr. C. C. van de Graft, Maandblad Oud-Utrecht april 1957.

„VAN DE KERCKGEBROICKEN”

Gebruiken en toestanden in een laat-zestiende-eeuwse dorpskerk (Veenendaal)

Wie Veenendaal tot object van historisch onderzoek kiest, vindt een bijna „maagdelijk” archief, dat niet alleen betrekkelijk goed bewaard is, — vele losse katernen echter zijn helaas watervlekkig of vergaan — maar dat ook in 1902 door dr. J. de Hullu keurig is geïnventariseerd tot 1811, al ontbreken uiteraard regesten. Naast stukken als de dijk-brief van Arnold van Gelre, helaas niet het origineel uit 1460, maar afschriften uit $\pm$ 1650 en $\pm$ 1750, de octrooien van Karel V (1545) en Philips II (1558 en 1560), „sekere concepten van ordonnantien ende punten geextraheert uut diversche handvesten” uit 1545, de wijdingsoorkonde van de kerk uit 1566, de acte van prins Maurits over de prebende voor de predikant uit 1592, de manualen en rekeningen van de cameraar en de kerkmeesters, het naamregister uit 1737, de lijsten van eigenaars uit 1698 en 1700 en die van de erfpachten uit 1750, naast al dit waardevolle behoren ongetwijfeld de 31 lijvige Veenregisters tot het meest belangrijke. Zij lopen van 27 april 1546 tot 19 december 1854, bevat in twintig banden en één portefeuille, en bevatten een schat van historische gegevens. Helaas zijn enige registers defect aan het einde. Een kleiner bezwaar is dat enige katernen niet in het corresponderende register zijn terecht gekomen en dat in vier banden de registers in verkeerde volgorde zijn gebonden.

In tegenstelling met plaatsen als Rhenen, Amerongen, Scherpenzeel, is de stichting van Veenendaal van jongere datum. In het midden van de 16de eeuw vernemen we de eerste berichten over een kerkstichting. Het negende Veenregister bevat een memorie van 3 december 1565, die ons inlicht over de inrichting van de dorpskerk.¹⁾

Zij luidt:

Vande kerck te wyen of consacreren en voort noch vande kerckgebroicken.

Men zal een steen copen ende in een houten raempt stellen tot een outaersteen. Ende een vunt van hout laten maecken ende die mit loot becleden, mit een decxel ende slot. Noch een houten kistgen inde muer doen metzelen mit een tralitgen tot een sacramentshuys. Ende is verdragen mit den bisschop van gronigen dat hy die kerck ende tkerckhoff, taltaer ende funt consacreren zal totter veengenoten vermaninge. . . .” Met de bisschop van Groningen wordt Johan Knijff bedoeld, die zijn zetel niet kon innemen en daarom door de Utrechtse bisschop Schenck van Toutenburg tot coöperator werd aangesteld.²⁾ Uit de memorie blijkt hoe het sacrament in Veenendaal bewaard werd. In de middeleeuwen gebeurde dat in wandkastjes of amariola. Hieruit ont-

¹⁾ Folio XXXVIII.

²⁾ J. F. A. N. Weyling, Bijdrage tot de geschiedenis van de wijbisschoppen van Utrecht tot 1580. (Utrecht 1951) blz. 308—309.

stonden de sacramentshuisjes ³⁾, gewoonlijk aan de evangeliezijde geplaatst, nog bewaard te Meerssen (L.), Zoutleeuw (België) 18 m hoog, Neurenberg (St. Lorenz) en in de dom te Ulm. In het Centraal Museum te Utrecht is er ook een te zien, uit Woerden afkomstig.

In de wijdingsoorkonde ⁴⁾ wordt gezegd, dat de kerk was gewijd „in honorem Salvatoris mundi et omnibus sanctorum”. Merkwaardig is de toewijding aan de Verlosser der wereld, want van de Karolingische tijd traden als kerkpatronen de heiligen op ⁵⁾, wier verering sindsdien voortdurend toenam. Maar niet alleen de groeiende heiligenverering leidde daartoe, ook de behoefte aan rechtssubjecten. Men kende namelijk nog niet het begrip der zedelijke rechtspersoonlijkheid. Daarom zag men een heilige als rechtssubject: men deed hem schenkingen, op zijn naam stonden de bezittitels der kerk.⁶⁾ In onze streken werden daarom de oude patrocinia: de drie goddelijke Personen, onder wie vooral de Christus Salvator, of de geloofsmysteries, bijna niet meer gekozen, maar traden de heiligen naar voren, eerst als secundaire, zoals te Veenendaal, later als primaire personen. In Veenendaal koos men als primaire patroon de Salvator Mundi. Hier bestond de behoefte niet aan een rechtssubject: in feite vormden de veenraden het kerkbestuur. Bovendien was het patronaatsrecht in handen van de landsvorst Philips II. Ook piëteit schijnt een rol gespeeld te hebben: op de Emmikhuizerberg ten noordwesten van Veenendaal had namelijk een St. Salvatorkapel gestaan ⁷⁾, in 1535 gesticht door Petrus Sas, prior van het Utrechtse Kartuizerklooster Nieuw Licht. Christus Salvator was en is nog de algemene patroon der Kartuizerorde.

Als datum van de dedicatie noemt de oorkonde „prima Maij” 1566. Het kerkwijdingsfeest, de ker(k) mis, werd dus op 1 mei gevierd. Zoecken we nu naar aanwijzingen hieromtrent, dan vinden we de kermis genoemd in de rekening der kerkmeesters over het boekjaar 1583—84.⁸⁾ Bij de uitgaven lezen we: „Die dootgraver van meyen opde kermisdach nae olde gewoonte the haelen ende inde kercke the hangen betaelt een reaël van vyftehalve stuyvers”. (Vermoedelijk fout, want een reaël is vierde halve = $3\frac{1}{2}$ st.).

En in 1584—85 (fo 2) heet het:

„Gestelt voir uitgijft welk Gerrit de graftgrever betaelt is van dat hy de kerck veecht ende de bancken op haer stee holt ende de steen op de grafen inde kerck eeffen holt ende vorts meyen op kermis inder kerck haelt XXIII stuyvers”. Ook in 1589—90 worden de meien vermeld: „Voerde meyen inde kerck naer old gebruyck tho hangen gegeven ses stuyvers” (fo 7).

³⁾ W. Nolet en P. C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen* (Amsterdam 1951) blz. 269—270.

⁴⁾ A(rchief) V(eenraden) Inv. nr. 444.

⁵⁾ Nolet—Boeren, blz. 263.

⁶⁾ Mening van Ulrich Stutz in zijn *Kirchenrechtliche Abhandlungen*, aangehaald door Nolet—Boeren, blz. 263.

⁷⁾ Archief Kleine Kapittelen en Kloosters no 588.

⁸⁾ A. V. Inv. nr. 452 fo 4.

Het hangen van *meien* in de kerk dringt de nevengedachte op aan de viering van het lentefeest. Wellicht werd ook een meiboom buiten de kerk geplant, — uiteraard zwijgen de rekeningen hierover — zoals thans nog in Limburg in de nacht van 30 april op 1 mei geschiedt.⁹⁾

Ook de kerkmeesters vierden kermis, blijkens volgende uitgavepost in 1583—84 (fo 5): „Hebben oock die kerckmeysters van een half vat biers desse biers op kermisdach nae olde gewoonte inns gelach ende daervoer betaelt seven ende dertich stuyvers en de een halve.” In 1589—90 luidt het: „Opten kermisendach nae old gebruyck tot verermigh geschoncken ende verteert een half vat tot vijf ende dertich stuyvers.” De uitgave in 1590—91 slaat klaarblijkelijk ook op de kermis: „Die kerckmeesters ter cause van een half vat biers datmen nae olde gewoonte tot recreatie inde Pynxteren heyligen dagen mit enigen voer-gaende kerckmeesters ende nabueren verteert betaelt vijff ende dertich stuyvers”. (fo 9). De volgende twee jaren vinden we gelijklopende uitgaven voor bier.

De meien blijken het kerkgebouw vuil gemaakt te hebben. Want in 1583—84 lezen we nadat de meien genoemd zijn: „Deselve dootgrever vant vegen ende schoonmaken van deselve kercke, mitsgaders voorde besemen daertoe verbesiget gegheven acht stuvers” (fo 5). In 1589—90: „Voer besemen om die kercke schoon van alle vuyliceyt tho maken ende suyveren vier stuyvers” (fo 8).

Ook bij andere gelegenheden werd bier geschonken: de zangers weren er door gestimuleerd. Een uitgave in 1575—76 luidt: „Noch betaelt op Vrouwe Lichtmis voorde sangers...” (fo 7). In 1576—77: „Noch betaelt toe Paesschen voor een halff vat bijers tot behoef van sangers int choor om te beter te choor te comen daervoor betaelt 1 £ XV st.” (fo 6). In 1579—80: „Noch hebben de kerckmeesters betaelt 1 gulden 15 st. voor een halff vat byers voor de choersangers ende hul-pers van dyen verteert inde Paesschen hyelichdach 1 £ 15 st.” (fo 4). Ook werd er bier geschonken aan werklieden. In 1593—94 werd loon uitbetaald aan Joest de metsellaer voor het hangen van goten rondom de kerk „ende daertoe aen byer dat hy opt warck gebesicht heeft mit syn knechten drije ponden thyen st.” (fo 4). In 1592 moesten pannen gelegd worden: „Voer die selve opdragers drye vaenen biers moeten haelen seven st. 2 acgt penn.” (fo 4). ('n Vaan is 'n biernaat).

Vier zaken voor de kerkdienst moesten doorlopend gehaald worden: wijn, misbrood, olie en was. Uitgaven voor wijn zijn talloos. In de oudst bewaarde rekening uit 1574—75 vinden we al: „Item inden iersten hebben de kerckmeesters betaelt voor de wyn op Paesschen ende andere versheyden hoichtyden mits theele jaer. . . . V £ XII st. VIII penn.” (fo 5). In 1575—76: „Noch thoe Paessche betaelt voorde wijn mits op Pinxteren ende Kerstmisse drye gulden vyer stuyvers 111 £ 1111 st. (fo 6). In 1576—77: „Noch betaelt op Paesschenavont mits op Paesschendach in de kercke gebesicht voor acht kannen wijns 111 £ ende 1111 stl.” (fo 5).

Hoogstwaarschijnlijk was zo veel wijn nodig voor de z.g. ablutio of

⁹⁾ Jos. Schrijnen, *Nederlandsche Volkskunde* I 2e dr. (Zutphen 1930) blz. 219.

spoelinghe: na de communie gaf men de communicanten een slok water of wijn om de gevolgen van de heersende gewoonte van spuwen te voorkomen.¹⁰⁾ in 1580 is er sprake van het halen van „cleyne greelen” van wijn „by pyntchen ende halven” (fo 2). Van 14 augustus 1579 tot pinksteravond 1580 had men „doen haellen 18 pyntgens, behalven de Paesschen wijncannen, de cleyinne greelen”. Dat de wijn voor kerkelijk gebruik diende blijkt uit de volgende post „Noch hebben de kerckmeesters inde kercke doen haellen om op Paessche avont ende op Paesschedach inde kerck te gebruycken seeven kannen wijns elcke tot thyen stuyvers en comt 3 gulden 10 sts.” (fo 2). Op 14 januari van hetzelfde jaar lieten de kerkmeesters een „weynpulle die aen stucken was gevoren” herstellen ten bedrage van 2 st. en 4 penn.

De uitgaven aan wijn bedroegen veel meer dan die aan misbrood, dat jaarlijks ongeveer 6 stuivers kostte. De frequentie van communiceren was in de 15e en 16e eeuw gering. „De heilige communie beperkt zich bij de leken tot enkele keren per jaar”¹¹⁾. Men bepaalde zich liever tot het aanschouwen van het heilig Brood „voir Dieu”¹²⁾.

Het halen van de „heyllige olye” was vaak kostbaarder dan de olie zelf: aldus in 1576 toen men zes stuivers voor de olie betaalde en acht stuivers voor het halen.

Bijenwas gold als een kostbaar artikel, aanvankelijk opgebracht door de wastinsche horigen, tot de levering ervan verplicht, later vaak door imkers- en schuttersgilden. In Veenendaal vernemen we daar niets van. Wel vinden we vele uitgaven aan was. In 1574-75 bedragen van II £ XIII stl., XII st., III £ VIII st. en I £ VI st. VIII penn. Twee „outairkeersen tot dardehalff pont” werden in 1576 gekocht voor I £ II st. Een post uit hetzelfde jaar luidt: „Up dijsdaechs voor Paesschen toe Amerssfoert doen coopen vijff de halff pont (d.i. 4½ p.) was, overmits toe versijenien nijet well te krijen en was tpont voor ses stuyvers een oert (d.i.: 6 st. 4 penn.) om de Paessche kers ende andere cleijne kerssen daeroff te doen maecken costten zolden I £ VIII st.”

Betaelt vande Paessche karsse ende noch andere waskerssen te maecken twaelff stuyvers” (fo 7) Men maakte dus zelf de kaarsen. In 1577 kochten de kerkmeesters tien pond was „tpont acht stuyvers tsamen III £” (fo 5). In 1579 staat genoteerd: „Noch hebben de kerckmeesters betaelt voor sieven ende een halff pont smerkeerssen tpont voor III st. III pn. die tot behoeff vande kerckdyenst gebesicht sin durch thele jaer, beloopt tsamen 1 gulden.” „Item de kerckmeesters hebben noch betaelt voor was daermen de waskeerssen van hebben doen maecken mits den Paessche keerse tsamen ses pont, tpont voor seeven stuyvers III pn. II £ III st. VIII p. (fo 4).

Item vant voornoemde was tot keerssen doen maecken mits noch

¹⁰⁾ Nolet-Boeren blz. 271.

¹¹⁾ L. J. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw I* (Amsterdam 1945) blz. 82.

¹²⁾ J. Huizinga, *Herfstij der Middeleeuwen* 8e druk (Haarlem 1952) blz. 186 en 191.

andere . . . stucken vermaect ende den Paessche keers daervan betaelt tsamen negen stuyvers" (fo 5).

Bij de uitgaven van 1579–80 lezen we: „Item inden yersten hebben de kerckmeesters verscreven betaelt voor vyff pont smeerkeersen de durch theele jaer inde kerck gebesicht zin beginnende vande negen ende tweyntich september ao negen ende tseevendtich totten 7n juny ao tachtentich voor een yder pont drye st. acht penn. coemen de smeerkersen tsamen 17 sts., 8 pn."

„De kerckmeesters hebben gecoft voor eenen gulden drye strs ses penn. wasch om daer voor de kerck wasschekeersen off te doen maecten den 4n december ao 79 1 £ 3 st. 6 p. (fo 2). De kerckmeesters hebben betaelt vant maecten der wasschkeersen van nyeuwe ende oudt wassch als vant heele jaer mits de Paesschekeers negen stuyvers" (fo 2).

In haar speelse spotzieke ondeugende boekje „Tussen Keulen en Parijs" over de Bourgondische tijd¹³⁾ schrijft Anne H. Mulder: „. . . de dienst was nog niet geëindigd, of de kerkdienaren schoten toe, om al de overbodige kaarsen te doven, Kyrie eleison. Die werden dan in een kist gestopt, maar de korte eindjes werden bij elkaar geraapt, daar konden nieuwe kaarsen van gesmolten worden."

Voor een dode liet men „ter zaliger memoria" lichten in de kerk opsteken. In 1577 luidt het bijvoorbeeld: „Item ontfangen van Thomas Thomassoen een reael van licht over sin overleden huysvrouw begangenisse (d.i. uitvaart) III st. VIII p. (fo 4).

En in 1580: „Item noch ontfangen van Jacob de Moller een gulden drye stuyvers acht penningen dat van een geopent graft inde kercke voor sin moder mits tkerckenlicht tot haer memorie gebesigt daeromme hyer 1 £ st. 8 p." (fol. 1).

Kalk blijkt ook vaak gebruikt te zijn: in 1577 vier hoot, in 1580 'n half hoot, in 1589 idem, in 1592–93 zelfs vijf hoot „ydere hoot vyer pont X st. tsamen twee ende twyntich pont X st. XXII £ X st." (fo 3). Ongetwijfeld was de grote hoeveelheid kalk in laatstgenoemd jaar — een hoot is een inhoudsmaat — nodig omdat het kerkgebouw vervallen was. In 1591 en 1592 was er geen pastoor in de zielzorg: de kerk werd alleen voor begrafenissen gebruikt. Het was eind 1591 „doe die olde pastoir van tVeen ging". In 1592 is er zelfs sprake van „eenen mande om die vullenisse uuyt die kerck ende des pastoershuys tho dragen", een mand die elf stuivers kostte!

Het jaar 1595 was voor Veenendaal een waar rampjaar, want toen bezweek de Grebbedijk bij Rhenen. De rekening van dat jaar verhaalt: „Joest de metsellaer heeft aende kercke en inde kercke gearbeyt elff daegen twee schoft, mitz dat hy inde kercke oeck heeft geleevert, costen de kerckmeesters tot de kercke vercoft, steenen ende esterijcken overmitz *de kerck te winters int hoochwater zeer rebell was*. Coemt tsamen mit arbeyt, steen, esterijcken, twee witters ende oeck wat besemen tsamen achthijen gulden vijff stuyvers XVIII £ st." (fo 4).

Als men bedenkt dat de kerk op 't hoogste punt van Veenendaal

¹³⁾ Vijfde druk (Amsterdam 1953) blz. 49.

ligt, het Venlo, circa 10 m $\pm$ N.A.P., beseft men iets van de ramp. De kerk moest gezuiverd en hersteld worden. „Noch voor een mandt betaelt seeven stuyvers die men bruyct om de aerde ende onreijnlichkeiten uuyt de kercke te doen alst nodich es daeromme hyer

— 0 — VII st.

Item noch betaelt Pott voor de aerde uuyt de kercke te doen ende voorts geopende graven mitz de ingevallen toe te leggen daervoor twee gulden

II £

Item noch om de roesters aent kerckhoff te verdyeppen betaelt ses stuyvers

— 0 — VI st.

Item noch betaelt twee gulden voor arbeysloon van de kerck te schueren ende schoen te maecken mitz oeck graftsteden te verleggen die gedistruceert waren doen de naebuijren wederom uuyt de kerck nae tgroet water vertogen, alzoehyer twee gulden

II £ — 0 —

(fo 4 en 5)

De 16de eeuw eindigde in Veenendaal zeer in mineur....

D. PHILIPS

OOK STRAATNAMEN ZIJN MONUMENTEN

Nu in alle steden en nagenoeg elk dorp de aanleg van nieuwe straten aan de orde is, duikt het vraagstuk der straat-naamgeving op. Het woord „vraagstuk” zal menigeen te gewichtig klinken. Er zijn dan ook plaatsen, waar de overheid met de naamgeving gauw klaar is. De prinsessen uit ons koninklijk gezin blijken bij straatnamen dankbare „objecten” te wezen. Bloemen bevatten eveneens een keur van mogelikheden. Daarna komen de zeehelden. En Rembrandt met zijn kunstbroeders zijn er óók nog!

Indien men te werk gaat volgens dit systeem, is er inderdaad van een probleem op het gebied der straat-naamgeving geen sprake. Meesjokken met de massa zal steeds de gemakkelijkste weg zijn. En zoals in vele dorpen de nieuwe huizen in geen enkel opzicht verschillen van de nieuwe huizen in andere plaatsen, zo dragen de straten, waarin zij staan, ook dezelfde namen: Prinses Margrietlaan, Tulpsstraat, De Ruyterplein, Frans Halslaan.

Maar er zijn gelukkig gemeentebesturen, die zich tegen deze uniformiteit verzetten. Zij weten, dat straatnamen meestal eeuwen moeten verduren, zodat het toch niet zonder zin is er even over na te denken. Het college van burgemeester en wethouders beraadt zich nauwgezet over de vraag welke straatnamen in de lokale situatie het best zouden passen. En wanneer men dit doet, dan vallen de prinsessen (hoe lief wij ze hebben!), de bloemen, de zeehelden en de mannen van het penseel altijd af. Tenzij deze personen in een bijzondere relatie met de plaats hebben gestaan. Het kan ook zijn, dat er een andere voor de hand liggende reden is, waarom men hen speciaal door mid-

del van een straatnaam wil vereren. Doorgaans is hiervan echter geen sprake, maar geeft men volkomen willekeurig deze namen.

Het verzet tegen namen van beroemde personen is niet altijd steekhoudend. Tot op zekere hoogte valt het namelijk te verdedigen, dat historische figuren op nationaal niveau plaats voor plaats worden geëerd. Voor de steden geldt als praktische overweging, dat men, wanneer het gaat om naamgeving voor een hele wijk, gemakshalve de telgen van het Oranjehuis, zeehelden, staatslieden, dichters e.d. bij elkaar neemt. Met een minimum aan algemene ontwikkeling kan men zich dan vrij gemakkelijk oriënteren in allerlei stadswijken. Deze methode is altijd nog verkieslijker dan het Amerikaanse systeem van genummerde straten.

Ook in ander opzicht kunnen die groepsnamen een historische betekenis hebben. In het begin van deze eeuw zijn in de grote steden Zuidafrikaanse namen sterk in zwang geweest. Paul Kruger komt men overal tegen (in Utrecht heeft dat zin, omdat hij hier nog enige tijd gewoond heeft) en met hem vele andere Boerenleiders, plaats- en riviernamen in Zuid-Afrika. Vooral Den Haag heeft er een enorme collectie van. Maar als zodanig herinneren deze wijken aan het meeleven van het Nederlandse volk met de Zuidafrikaanse Boeren in de jaren rond 1900. Op dezelfde manier houden de „Indische buurten” in gedachtenis de eilanden en landstreken van de Archipel, die eens tot het rijk der Nederlanden behoorden.

Ook bloemennamen behoeven niet altijd contrabande te zijn. Hoewel wij ons hier behoren te beperken tot het terrein van Oud-Utrecht, zal een enkel voorbeeld van buiten de provincie wel geoorloofd zijn. In de Bollenstreek behoeft de tulp niet geweerd te worden als het om benaming van nieuwe straten gaat. In Aalsmeer, waar de handel in snijbloemen een belangrijke inkomstenbron is, behoeft niemand de aanwezigheid van een bloemenkwartier af te wijzen. En in Emmeloord is het beslist niet zonder zin de Lisdoddestraat en de Moerasandijvistraat te hebben, omdat deze gewassen daar vroeger groeiden. De Zee-distel- en de Duindoornstraat zijn voor Terschelling niet ongepast. Op die manier voortgaande heeft men nog heel wat mogelijkheden om algemene namen toch terecht aan te brengen.

In de meeste gevallen verdient het evenwel de voorkeur om in straatnamen de plaatselijke historie te doen voortleven. Dit is ook de les van zoveel eeuwenoude straatnamen, die de herinnering bewaren aan een persoon, een gebouw, een toestand van lang geleden, maar onlosmakelijk verbonden met de plek waar de straat ligt. Daarom is het zinvol om bij de aanleg van nieuwe woonwijken namen te kiezen, die voor de thans bebouwde gronden in de volksmond al golden; de keus is dan meestal groot genoeg, want niet alleen kan men de vroegere lokale veldnamen kiezen, maar ook namen van aldaar vroeger gestaan hebbende boerderijen of namen van bekende boerengeslachten, die ter plaatse woonden. Een goed voorbeeld hiervan vindt men in de Weerd in Utrecht bij de straatnamen rond Oudenoord. Deze „natuurlijke” manier van straat-naamgeving is de beste om de plaatselijke historie

vast te houden, al stijgt zij ogenschijnlijk niet boven het alledaagse uit.

Daarop volgt de methode, die ook aanbeveling verdient, namelijk om plaatselijke grootheden uit vroeger en later tijd in straatnamen te doen voortleven. De Bilt, IJsselstein en Mijdrecht hebben daar de laatste tijd goede voorbeelden van laten zien.

Een derde manier om de straat-naamgeving in de plaatselijke sfeer te houden, zonder dat men zich in de historie begeeft, laat De Bilt zien. Daar heeft men onlangs enige namen gekozen, die aan de meteorologie ontleend zijn. Zo worden de banden van De Bilt met het K.N. M.I. nauwer aangehaald. Dit heeft meer zin, dan wat in Utrecht gebeurde, waar een edelstenenwijk aan het verrijzen is, terwijl Utrecht toch nooit een diamantindustrie of iets dergelijks heeft gehad.

Behalve dat de naamgeving van belang is, moet ook het behoud van bestaande namen als een „levensvoorwaarde” voor dorp of stad gezien worden; althans wanneer het om namen gaat, die daar eens pasten. Zo werd in 1948 te Zeist de Pompweg veranderd in Johan de Meesterstraat. B. en W. redeneerden, dat de pomp, die hier eenmaal stond, al lang verdwenen is, zodat het geen zin had om die naam te handhaven. Vermoedelijk had Johan de Meester, eens inwoner van Zeist, zich het meest gestoten aan deze kortzichtigheid. Hij zou het misschien een „zonde in het deftige dorp” gevonden hebben.

Op dit gebied laat Zeist zich trouwens niet van zijn beste kant zien. Het had vorig jaar niet veel gescheeld of de straatnaam „Het Rond” was verdwenen. De Donkerelaan — verbinding tussen Rond en Slotlaan — werd door de Slotlaan geannexeerd. Hoezeer ook verklaarbaar, dat men twee in elkaars verlengde gelegen straten van dezelfde naam voorziet, is het historisch bekeken tot schade, dat deze naam verdween. Waarom hem dan niet als „ondertitel” gehandhaafd op het naam-bordje, zoals in Utrecht de Runnebaan als onderdeel van de Nieuwe Gracht? In dezelfde raadszitting, die de Donkerelaan wipte, besloot men om de nu bestaande Prins Bernhardlaan niet Kerckebospad te noemen, zoals was voorgesteld. Zelfs met de verklaring, dat in het Dijnselburgplan een nieuwe Prins Bernhardlaan zou komen, had het Kerckebospad geen kans! Wellicht kan de Van de Pollstichting, die in de korte tijd van haar bestaan al zoveel in het belang van de Zeister historie kon doen, zich ook in dit opzicht verdienstelijk maken.

Te Soest is het niet veel anders gesteld. Allerlei historische namen zijn daar vervangen door namen van geringe waarde. We denken aan de Heetakkerweg, genoemd naar een oeroud veldstuk op de Eng (Heetakker = heide-akker), die tot Verlengde Talmalaan werd, aan de reeds uit de middeleeuwen daterende Turfweg (thans Waldeck Pyrmontlaan), waarlangs de turf uit het Soester Veen werd vervoerd, de Holle Weg, later Spoorlaan, thans Prins Bernhardlaan geheten, de Teutsteeg, gelegen in de Teut (= puntig toelopend stuk), omgedoopt in Korte Melmweg, de Nieuwe Steeg die tot Stadhouderslaan werd, de typische Doodweg, waarlangs in oude tijden de lijkstoeten naar het kerkhof togen, en die waarschijnlijk vanwege de griezeligheid van de naam in Torenstraat veranderd werd. Verder heet de Koude Hoek

thans Eikenlaan en zo zou er meer te noemen zijn.

De Soester Courant van 6 januari 1956, waaraan we deze gegevens ontleen, voegt er bij dat er gelukkig nog een aantal oude wegnamen bewaard zijn. Voor de toekomst is er keus genoeg, schrijft het blad, „het Soester land en het Soester verleden bieden nog een schat van namen, die bij de straatnaamgeving gebruikt zouden kunnen worden. Vrijwel elk akkertje en elk stukje wei, elk steegje en elk heuveltje enz. hebben van ouds hier in Soest eigen namen gedragen, die soms zeer karakteristiek zijn. We denken bij voorbeeld op de Eng aan: 't Houteinde, de Veluwe, de Hornberg, de Molenboom, de Bremert, de Heiberg, de Pratter, de Riesberg, de Delakker, het Klinkveld, de Bree, de Driest, de Doornboom, de Bijl, de Haag, 't Kromme morgen, Naaienberg enzovoort.

In de streek van Soestdijk en 't Hart vinden we namen als de Roeken, de Ringelbeekse Velden, de Kriekskamp, Kamerbeek, Elbertenakker, 't Duinkampje, 't Waterstuk, Frankenkamp, Potakker, Ganzenberg, Snellenbergsveld, Groen Ooi. Dergelijke namen vinden we praktisch over het hele Soester grondgebied.”

Een andere zaak betreft de „achternaam” van de straten. Wij zijn gewend aan „straat”, „laan”, „plein”. De steeg verdwijnt steeds meer, helaas. Oude mensen in Utrecht mogen het nog over de Domsteeg hebben, zij is al vele decennia een straat geworden, en met haar tientallen andere stegen. Zelfs de laatste jaren heeft men zich weer met een energie, een betere zaak waardig, op de stegen geworpen. De drukker van ons blad bij voorbeeld, moet men niet meer in de Jeruzalemsteeg zoeken maar in de Jeruzalemstraat! De tussenoplossing „straatje” was blijkbaar nog te compromitterend.

Te Doorn, waar men ook met het vraagstuk van de straat-naamgeving zat, stuurde één onzer leden een ingezonden stuk naar de Doornse Courant. Hij deed daarin een aanval op de altijd gebezigde aanduidingen „straat”, „laan”, wees op de pogingen, die men in Den Haag doet om op dit gebied iets nieuws te vinden, en zei toen: „Als goed-Nederlandse woorden ter vermijding van straat noem ik: *hout* (Bezuidenhout, Noorderhout, Haarlemmerhout), *dreef*, *lei*, *rei* (Keizerlei in Antwerpen, Grasrei in Gent), *gas* (in Nijmegen nog algemeen in gebruik, maar vroeger ook in deze streek, denk aan de Utrechtse Massegas (verbastering van Marsegas = Koopmansstraat).

Verder zij genoemd: *oord* (in Utrecht: Hogenoord, Lagenoord, Oudenoord, Nyenoord). Weer een andere mogelijkheid vormt, wat Rotterdam deed: men noemde daar de ruimte bij het Groothandelsgebouw *Weena* zonder meer, naar het kasteel, dat daar oudtijds stond. Vroeger stond aan de Utrechtseweg in Zeist een aardig boerderijtje „de Blauwe Schorteldoek”. Een beetje omgebouwd tot villa draagt dit ding thans de nietszeggende naam villa Lemannia. Maar is *schorteldoek* geen alleraardigste naam voor een straat in die omgeving? Zulke „heem”namen heeft Doorn en omgeving ook in behoorlijk groot aantal. Naar zulke namen wordt tegenwoordig ijverig gespeurd („veldnamen”). Het is even eenvoudig als exclusief, wanneer de aldus ver-

zamelde namen verwerkt worden in onze straatnamen."

Gelukkig wordt in deze geest reeds hier en daar gewerkt. Zo kregen in Hoograven te Utrecht enkele ingesloten huizenblokken de aanduiding „hof". De Bilt kent al geruime tijd het Van Heemstrakwartier.

* * *

Te weinig schijnen de instanties, die over de naamgeving van straten gaan, in te zien, dat straatnamen de historie levend houden. Indien wij onze zin kregen, dan zouden de straatnamen, die in verband staan met de plaatselijke geschiedenis, regelrecht onder een instelling als Monumentenzorg vallen. Er zou dan geen enkele wijziging mogelijk zijn, tenzij daarvoor goedkeuring was verkregen. Want de onbeschermde positie van de straatnamen, heeft haar in de laatste halve eeuw al onnoemelijke schade berokkend.

DE J.

NOGMAALS OVER DE HAVENWIJK IN 1007 ¹⁾

1 Ik beschouw het voorstel van mijn geachte opponente, om de „portus" nabij de Bakkersbrug te zoeken, als nog onvoldoende met het oog op het brandgevaar. Tegen deze plek bestaan ook nog andere bezwaren, waarvan ik het voornaamste acht, dat hier geen stroomvertakking bestond. In dit maandblad heb ik indertijd ²⁾ aangetoond, dat het gedeelte Oudegracht tussen Bakkersbrug en Viebrug na 1165 gegraven is, en dat vroeger de Romeinse heerbaan de wateren ter weerszijden ervan scheidde. Een stroomsplitsing of een samenstroming was in die tijd een hoofdvereiste voor 't ontstaan van een handelswijk, zoals Dorestad, Tiel, Deventer, Doesburg en veel andere gevallen zouden aantonen, indien deze nauwkeuriger onderzocht werden. Men zal onze havenwijk van (vóór) 1007 derhalve elders moeten zoeken. „Trecht", de wijk nabij de Tolsteegspoort, voldeed wel aan deze eis, en aan nog andere.

2 U schreef: „de handelswijk... moet zo dicht bij de kerkburgt zijn verzezen, dat degenen, die daar verbleven, bij het naderen van vijanden vlug en gemakkelijk lijf en goed binnen bisschop Balderiks burgt bergen konden". Dat was mij onbekend, want noch Balderik, noch Albert van Mets hebben dat meegedeeld. Bovendien heb ik nooit geweten dat die oude Trechtelingen in de 6e eeuw daaraan al dachten, want Balderiks burgt ontstond bijna vier eeuwen later. En vóór 718 bestond er nog geen Utrecht.³⁾ Die overoude voorgangers moeten vooruitziende lieden geweest zijn.

3 De 20e eeuwse Utrechters lijdten wat aan ruimtevrees. Het vroeger zo mooie Vreeburg werd met kotten en keten (weliswaar in moderne kleuren geverfd!) bezet, en toen op de Neude eens een pakkist op be-

¹⁾ Zie Mbl. Oud-Utr. 30—1957, 21/2, 46/8 en 55.

²⁾ Zie Mbl. Oud-Utr. 14—1939, 2 e.v., vooral 10.

³⁾ Dat blijkt uit Alkwin V. Willibrordi — en ditmaal is het zelfs waar ook.

tonnen stelten stond (*noodgebouw* voor de Gal. Mod.), heeft het heel wat moeite gekost om dit plein weer vrij te krijgen.⁴⁾ Hieruit leid ik af, dat U ook enkele jaren in Utrecht gewoond moet hebben, want U tracht die havenwijk zo dicht mogelijk bij de kloosterwijk neer te zetten. De Tolsteegspoort ligt zowat 900 m van het Domplein af: kan men dat een *grote* afstand noemen? Toen Antwerpen in 1914 viel, trokken tienduizenden bewoners met gezin en goed, levende en dode have naar Nederland. En toen in 1956 Boedapest geschonden werd, hebben eveneens tienduizenden bewoners de ongeveer 180 km verre tocht naar het buurland Oostenrijk ondernomen. Tegenover zulke afstanden betekenen die 900 m tussen Trecht en Utrecht niets.

4 Uw beroep op de kaart van 690 voor verhoudingen uit die tijd kan helaas niet baten, want S. Muller, Fz. had reeds in 1907 aangetoond ⁵⁾ dat deze kaart een na-middeleeuws fantasiewerk is. Dit kan uit een nog niet beschreven merkwaardigheid bewezen worden. Volgens die kaart is de ommuring van de burg zowat zesmaal zo lang en zowat drie-maal zo breed als de opgravingen van 1929-'39 aantoonde. En Balderik had juist *zijn* burg kleiner dan de oude opzet gemaakt. Nog andere bezwaren vindt U in Jb. Oud-Utrecht 1945/46, 79 ev. Deze kaart hoort daarom bij de zeer rare varia thuis.

5 U noemde Oudwijk een *hypothese*, doch dat is het toch niet. Mijn voornaamste bezwaar ligt echter in de vroegere wijze van plaatsbepaling van Oudwijk; daarom schreef ik dat ik het *in deze vorm* niet meer beaamde. Ik zal later trachten, ook dit onderwerp duidelijk te maken, doch er is nog zoveel te bespreken, wat m.i. voorrang heeft. En de gegevens zijn vrij schaars.

6 Willibrord heeft bij zijn keuze van de plek voor zijn klooster niet allereerst op scheepvaartseisen gelet, wat ik later ook eens hoop toe te lichten. Zulke vraagstukken werden in die tijd door kloosterlingen niet belangrijk gevonden. Wij denken daar anders over, doch we leven ruim twaalf eeuwen later.

7 Ik had niet geschreven dat U meende dat de naam Stathe reeds omstreeks het jaar 1000 gebruikelijk zou zijn geweest. Dat onderwerp kan derhalve alweer geschrapt worden. En over het „*novum fossatum*” blijkt er zelfs overeenstemming te bestaan.

8 Binnenkort hoop ik sommige van deze zaken in een ander verband te behandelen. Daarom voel ik er weinig voor om er intussen nog op terug te komen. Wilt U mij dat voorlopig ten goede houden?

J. VAN GALEN

⁴⁾ Het gerucht gaat dat Maurits' geest daarbij met onze Waardgelders verschenen is.
⁵⁾ Supplement op de Catalogus van de topografische atlas der gemeente Utrecht (Utrecht 1907) blz. 257.

Naschrift: Bij de op 25 mei j.l. in het houtbedrijf van de firma Jongeneel op de Zeedijk te Utrecht uitgebroken brand sloegen de vlammen tot zestig m. omhoog en vielen gloeiende houtdelen tot in de Kanaalstraat, d.w.z. zowat 700 m. van de brand. Dit toont aan, dat men de havenwijk niet in het Benedeneind mag zoeken. Alleen het Boveneind kan daarvoor in aanmerking komen. En dat is juist de plek, waar wij „Trecht” menen terug te vinden.

BOEKAANKONDIGING

M. P. van der Linden, *De burggraven van Montfoort in de geschiedenis van het Sticht Utrecht en het graafschap Holland (± 1260–1490)*. Dissertatie G.U., Amsterdam 1957. Van Gorcum & Comp., G. A. Hak & Dr. H. J. Prakke, Assen. XII en 198 blz.

Aan bisschop Godfried van Rhenen (1156–1178) dankt het Sticht de bouw van drie burchten ter bescherming van zijn grenzen, te weten Woerden, Vollenhove en Montfoort. Aan het hoofd dezer burchten werden castellani, dat wil zeggen slotvoogden of burggraven, gesteld, wier functie allengs erfelijk werd. Van de Montfoortse burggraven zijn tot 1262 ons slechts enkele namen bekend; van genoemd jaar af is de burcht verbonden aan het — misschien uit Brabant afkomstige — geslacht De Rover, dat tot 1583 de heerlijkheid Montfoort zou behouden. De Heer Van der Linden geeft in bovengenoemd proefschrift aan de hand van een omvangrijk bronnenmateriaal een lezenswaardige uiteenzetting van de lotgevallen der Montfoortse burggraven gedurende het tijdvak van omstreeks 1260 tot 1490. De positie dezer heren kenmerkte zich door een opvallende tweeslachtigheid: enerzijds waren zij leenmannen van de bisschop van Utrecht en trachtten als zodanig hun heerlijkheid zo zelfstandig mogelijk te houden, anderzijds waren zij ook ambtenaren van de graven van Holland. Jan II was zelfs tesorier van Jacoba van Beieren (1417–1418). Zij speelden een belangrijke rol in de partijtwisten, die zowel Holland als de stad Utrecht in de 14e en 15e eeuw teisterden. Een fanatiek Hoeks partijman was Jan III, die tijdens de Hollands-Utrechtse oorlog van 1481–1483 in Utrecht de lakens uitdeelde. In de zogenaamde Jonker Fransenoerlog, laatste opleving der twisten, capituleerde Montfoort voor de Hollanders (1490). Vermeld zij nog, dat de heren van Montfoort sedert 1287 dijkgraven van de Lopikerwaard waren; de vele geschillen inzake de dijklasten der heren van IJselstein werden pas definitief door de dijkbrief van 1454 opgelost.

Een stamboom en een plattegrond van het land van Montfoort vergemakkelijken de lectuur van het boek.

F. KETNER

KLEINE MEDEDELINGEN

Bodemonderzoek Utrecht. In 1956 is te Utrecht een diepe sleuf voor een riool langs de Hengeveldstraat en aansluitende Alexander Numankade gemaakt, waardoor een blik op de ondergrond mogelijk werd. Hierbij bleek bovenin een vuilvettige en veenhoudende kleilaag van ongeveer 60 cm dikte te zitten. Daaronder volgde een $\pm$ 80 cm dikke laag grijszwart veen, die door welwillende hulp van Dr. T. P. Jonker alhier op zijn samenstelling onderzocht is. De uitslag was, dat deze in 't midden-Boreaal gevormd moet zijn, wat een ouderdom van ruim 8000 jaren betekent.

Een andere belangrijke gevolgtrekking uit dit onderzoek vormt de hoogteligging van beide lagen. De onderkant van genoemde veenlaag ligt namelijk op ruim 1 m beneden A.P. Daaruit volgt, dat de Vechtwaterspiegel in 't Boreaal een kleine anderhalve meter lager dan nu moet hebben gelegen. Zelfs bestaat de mogelijkheid dat de Vecht toen nog niet ontstaan was. Na de vorming van deze veenlaag moet het waterpeil weer zijn gestegen. Ook werd het waarschijnlijk, dat de Vecht toen (iets?) ten W. van de tegenwoordige Biltse Grift gestroomd zal hebben.

Dit vormt de voorlopige uitkomst van ons onderzoek. Een uitbreiding ervan zou wellicht nadere opheldering kunnen geven.

Gl.

Brandwacht op Vlieland. Naar aanleiding van het artikel „Een moedwillige brandstichting” van de heer J. van Galen in het Maandblad van februari j.l., kan ik een kleine aanvulling geven betreffende „de brandwacht” op 't eiland Vlieland.

Ik was van 1 april tot en met augustus 1914 tijdelijk onderwijzer op Vlieland. De „nachtwaker met het houten been”, de brave heer Sieben, ging niet van zonsondergang af met de ratel door 't dorp, maar 's avonds om 9, 10 en 11 uur. Hij begon zijn loop aan de westzijde van het dorp, en eindigde die aan de oostzijde bij het postkantoor. Het dorp bestond uit een lange straat. Op vaste plaatsen klonk dan zijn roep, na gerateld te hebben, „Klokke negen, negen 't Klok”. Dat was, volgens

een ongeschreven dorpswet, het teken, dat de jongelui nog een uur konden genieten van de zeer drukke pantoffelparade.

„Klokke tien, tien 't Klok”, was onverbiddelijk het sein voor: „naar binnen”, en men zag over 10 dan ook geen sterveling meer op straat.

„Klokke elf, elf 't Klok”, lichten uit en naar bed. Men hield daar streng de hand aan.

Wegens ziekte van de heer Sieben, bij wie ik in pension was, heb ik een paar dagen met de ratel gelopen. Dit werd een groot festijn. Alle jongelieden van 't dorp, inclusief de leerlingen van de toenmaals bestaande zeevaartschool, verzamelden zich aan het westeinde van de dorpsstraat, om mij, zelf 20 jaar, op te wachten. De ratel was niet te horen, de vaste „roepplaatsen” werden verwaarloosd, want het hele koor riep uit alle macht: „Klokke negen, negen 't Klok”, en „Klokke tien, tien 't Klok”. Daarna was 't echter weer doodstil op straat, en om elf uur liep ik moederziel alleen met de ratel.

Ik geloof niet, gezien de ongeschreven dorpswet, dat de heer Sieben als „brandwacht” met de ratel liep.

„Doof 't vuur en licht” heb ik hem nooit horen roepen, anders had ik dat er ook bijgekraaid.

A. H. Linschoten.

VRAAG EN ANTWOORD

Een merkwaardige post. Op het Gemeentearchief te Utrecht berust een testament en een afwikkeling van de nalatenschap van Jurianus Linschoten, mr. kuiper, gewoond hebbende in de Potterstraat, en overleden 8 mei 1790.

Tot „Executeur van deelen zijne testamenten en redderen zijns boedels, mitsgaders Directeur van zijne begravenisse” was benoemd Mattheus Jacobus van Buuren, notaris.

Onder de „doodschulden” staat de volgende post: „Voor kat in de zak voor de kist” — 10 — (10 stuivers).

Kan iemand mij opheldering geven van genoemde post?

A. H. Linschoten.

„T-DIEVEN" AL IN 1360?

Een lezer schrijft ons: „In een boek van Fazio degli Uberti (Il Dittamondo, Lib. IV, C. XV) dat omstreeks 1360 is geschreven, wordt een bezoek aan Holland vermeld en daarin komen de volgende regels voor:

In fra l'altre città, a le qua' fui,

Utrecht mi piacque, ma stettivi poco....

Zouden de rechtgeaarde Utrechtse toen ook al de t hebben verzwegen?"

AMERSFOORT „BIERSTAD"

Telt Amersfoort thans nog slechts één brouwerij — zo vertelt de heer H. Halbertsma in de Amersfoortse Courant van 22 maart 1957 — voorheen kende men er veel meer, wier eigenaren verenigd waren in een afzonderlijk gilde, dat der bierbrouwers. Het was het rijkste en machtigste van alle Amersfoortse gilden, en hieraan ontleende het gilde het recht, wanneer de jaarlijkse ommegang gehouden werd, achter de vaan van St. Joris, de plechtige gildenstoet te sluiten, zoals deze geopend werd door het schuttersgilde, dat tot taak had de stad in tijden van gevaar te verdedigen.

Hoe oud het brouwersgilde is, valt niet te zeggen. In ieder geval bestond het reeds in het jaar 1436, toen de samenstelling van de Sint Jorisprocessie, waarover een hevig gekrakeel was ontstaan, door het stadsbestuur op schrift werd gesteld en het brouwersgilde uitdrukkelijk in zijn rechten werd bevestigd.

In het jaar 1614 schonk het brouwersgilde een, helaas verloren gegaan, gebrandschilderd venster aan de Sint Joriskerk, waarop het volgende opschrift prijkte:

Men sag wel eer in 't Amersfoortsche dal

Drie honderd en vijftig brouwers leven;

Maar die daar nu nog zijn in 't getal

Die hebben dit glas alhier gegeven.

Volgens deze overlevering zou Amersfoort dus eertijds niet minder dan 350 bierbrouwerijen hebben geteld! Laten wij de nul nu eens weg, dan blijft er toch nog een respectabel aantal over. En dit aantal klopt wel met de toestand in het 17de eeuwse Amersfoort, toen zich binnen de wallen inderdaad tussen de dertig en veertig bierbrouwerijen bevonden. Een aantal, dat in het middeleeuwse Amersfoort zo niet groter, dan toch stellig niet kleiner zal zijn geweest. Vandaar, dat het brouwersgilde in zulk een aanzien stond, Sint Joris zelf tot patroon had en zijn altaar op de beste plaats, bij het hoogaltaar in de Sint Joriskerk mocht oprichten.

Het is niet uitgesloten te achten, dat de enigszins raadselachtige muurschildering, enige tijd geleden ontdekt in de onderkelderde opkamer aan de Krommestraat, met dit brouwersgilde iets heeft uit te staan, en de overlieden van dit gilde tot plaats van samenkomst diende. Bedoelde muurschildering beeldde immers de strijd van Sint Joris tegen de draak af.

De grote aftrek, welke het Amersfoortse bier allerwege vond, dient men mede te verklaren uit de omstandigheid, dat het drinkwater in de niet door bergbekken en bergrivieren verfriste Nederlanden een groot probleem vormde. Regenbakken bestonden er voor de 17e eeuw niet of nauwelijks, zodat men aangewezen was op welputten of.... de stadsgrachten! Men kan zich voorstellen hoe licht des zomers typhus- of pestepidemieën konden uitbreken, uitsluitend door gebrek aan zuiver drinkwater. En hoe gering de kennis ook mocht zijn omtrent de oorzaak van deze ziekten, die gehele steden konden decimeren, men wist toch wel, dat het niet raadzaam was onrein water te drinken en men veiliger bier tot zich nemen kon. Voor bier had men graan nodig en zuiver water. De laaggelegen klei- en veengebieden langs de zuidelijke oever van de Noordzee hadden aan beide gebrek.

Nu lag rond Amersfoort een belangrijk graangebied; toen men, in de loop van de 13de eeuw, ontdekte, welk een zuiver bronwater de ondergrond van Amersfoort bevatte, bronwater, dat veelal zo uit de bodem opwelde, onder de druk van het grondwater verder westwaarts, onder de Amersfoortse Berg, toen waren alle gunstige omstandigheden voorhanden, Amersfoort tot een stad van bierbrouwers te maken.